
Dozenko V.O.

Politics of tsar's power is in relation to the Jewish population of the Ukrainian province Russian empire in the period of First world war.

This article is attempt to analyse some aspects of policy of an imperial mode concerning the Jewish population of the Ukrainian provinces of the Russian Empire during World War I. To determine the reasons of xenophobic and anti-Semitic manifestations among military and civil by the official and simple citizens of his Imperial Majesty.

The article traces the Russian government policy towards Jewish population on the ont zones during World War I. Special attention is paid to the role of the Russian military command in the processes of the forced expulsion. The article attempts to analyze the character and consequences of these processes. The point of this article is researching work of the public organizations which helped Jewish people suffering from the war in Eastern Galicia in 1914-1917: Jewish Committee for the Relief, Central Jewish Committee for the Relief of Victims of War, South-Western Committee of the All-Russian Union of Zemstvos etc.

Keywords: Jews, public organizations, riots, eviction, charity.

УДК 334 (477)

О.С. Сидорович

СПІВПРАЦЯ СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ З ІНШИМИ ФОРМАМИ КООПЕРАЦІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Аналізуються форми співробітництва споживчих товариств Лівобережної України з іншими формами кооперативного руху в роки Першої світової війни. Акцентовано увагу на економічній обґрунтованості співпраці кооперативних товариств різних форм для задоволення інтересів членів цих кооперативів. Особливо тісною була співпраця із кредитною та виробничою кооперацією. Це співробітництво відбувалось у формі пільгового кредитування споживчих товариств з боку кредитних кооперативів, об'єднання фінансових ресурсів різних товариств для спільних закупок товарів та ін. Така співпраця давала необхідний досвід взаємодії і підтримувалась місцевими органами влади. Саме важкі економічні умови воєнного часу спричиняли необхідність пошуку більш тісних форм співробітництва кооперативних установ. Врешті це призвело до створення кооперативних спілок, які діяли в окремих регіонах Лівобережної України і сприяли більш тісному згуртуванню кооперативної громадськості.

Ключові слова: споживча кооперація, співпраця, Лівобережна Україна, Перша світова війна.

Проблеми розвитку сучасної економіки України стали предметом дослідження багатьох науковців. Невипадково саме в розвитку кооперативних форм господарювання багато дослідників вбачають перспективу економічного прогресу нашої країни. А приклади для наслідування і необхідний досвід шукають у минулому: частіше за все у дореволюційній кооперації, адже за радянських часів кооперативна мережа була фактично одержавлена і не відповідала в повній мірі кооперативним принципам і засадам. На даний час саме споживча кооперація займає в Україні провідне становище серед інших форм кооперативного руху і разом з усією економічною системою переживає складні часи трансформації. Саме в даному контексті може стати в пригоді приклад співпраці споживчих товариств з кооперативними установами інших видів.

Характерною особливістю діяльності споживчих кооперативів під час Першої світової війни була їхня тісна співпраця з іншими галузями кооперативного руху: в першу чергу, із кредитною і виробничою кооперацією [19, с. 179]. Справа в тому, що умови воєнного часу вимагали від кооперативів надзвичайної мобільності і наявності значних оборотних коштів для швидкої закупки великих партій товару в умовах дефіциту і конкуренції з боку приватних торговців і оптовиків.

Виходячи з цих умов, особливо вигідною була співпраця кредитних і споживчих кооперативних товариств. Переваги такої співпраці обґрунтовували економісти і теоретики кооперації на сторінках преси: «У цій хвилі споживчого кооперативного будівництва з метою додання сили споживчій кооперації, повинна взяти найбільшу участь і кредитна кооперація, як багатша коштами» [23, с. 340]. Вони ж розробили методи обстеження

споживчих товариств з метою вивчення їх рентабельності і зменшення ризиків для кредиторів. Розмір кредиту пропонувалося враховувати враховуючи кількість членів споживчого кооперативу, розміри грошового обігу, суму забору кожного члену і швидкість обігу капіталу. Також пропонувалося довгострокові кредити для споживчих товариств видавати на затрати, які б носили довгостроковий характер, а не на посилення обігових коштів. Згідно пропозицій науковців, які вони оприлюднювали на сторінках кооперативної преси, основну увагу кредитному товариству слід було звертати на те, чи дотримується споживче товариство «рочдельських принципів», тобто – чи відповідає його діяльність кооперативним засадам [27, с. 976].

Так, як поширеність кредитних кооперативів в досліджуваному регіоні все ще переважала споживчі товариства, пропонувалося створювати на базі кредитних кооперативів споживчі крамниці. В цьому була своя логіка, адже в умовах дефіциту доступний кооперативний кредит значить набагато менше ніж доступний товар. Як вирішення проблеми, на сторінках кооперативної преси пропонувалося взаємне членство кооператорів у двох формах кооперативних товариств: «Сприяння організації споживчого товариства і вступ до товариства окремих товаришів і всього кредитного товариства – повинне бути першим кроком на шляху братської підтримки і співпраці між цими двома формами кооперації. Зрозуміло, що і члени «потребілки», разом з своїм товариством повинні стати членами кредитного і ощадно-позичкового кооперативу. Цей взаємний вступ має велике значення в житті кооперативів, і тому його слід здійснювати якомога повніше» [23, с. 340]. Наголошуючи на важливості взаємопроникнення кредитних і споживчих кооперативів, автори вищезазначеної статті мали на увазі те, що кредитні товариства лише в окремих випадках і дуже неохоче давали кредит людям зі сторони (не членам кредитних спілок); це і зрозуміло, адже спілка повинна була знати фінансовий стан кожного, кому видає кредит, тому за інших обставин споживчому товариству було б важко отримати кредит. Тепер же споживче товариство зможе отримати вигідний кредит для поповнення оборотних коштів, для більш мобільного реагування на вигідні пропозиції виробників.

Таким чином, цей взаємовступ членів був вигідним обом формам кооперації: споживчій – із-за вигідного кредиту, а кредитній – із-за вигідного вкладення коштів, причому з найменшим ризиком, адже кредитують тепер вони вже своїх членів. Якраз саме в 1915-1916 рр. у кредитних кооперативів зросли обсяги готівкової маси, через збільшення грошей у населення. Тому деякі кооперативи, щоб ці гроші не лежали «мертвим вантажем», вкладали їх у приватні банки.

Саме тому шлях кредитування споживчих товариств при взаємному членстві виглядає привабливіше в перспективі розвитку всього кооперативного руху і в кінцевому підсумку – піднесення життєвого рівня населення. Прикладом цього може слугувати т.зв. «ордерна система», яка була розповсюджена переважно в Полтавській губернії. Суть її полягала в тому, що члени споживчого товариства записувалися в члени кредитного кооперативу і на загальних підставах отримували позичку на споживчі потреби, але беруть в товаристві замість грошей ордер, за який і отримують в споживчій крамниці необхідний товар. Споживче ж товариство у свою чергу за цими ордерами отримує гроші від кредитного товариства [8, с. 557-559]. Подібна ордерна система діяла в окремих селах Харківщини. Так, у Вовчанському повіті відбувся взаємовступ членів Хатнянського, Велико-Бурлуцького, Миколаївського та ін. кредитних та споживчих товариств [1, с. 1045]. Часто допомога кредитних кооперативів споживчим полягала у виділенні доступного кредиту. Так, Мостківське споживче товариство отримало від місцевого кредитного товариства безвідсотковий кредит терміном на три роки і приміщення для крамниці в безкоштовне користування. Така несподівана щедрість пояснювалась, крім всього іншого і тим, що більшість членів цього кредитного кооперативу вступили в новостворене споживче товариство [10, с. 73].

Іншим прикладом співпраці кредитних і споживчих товариств є шлях, коли кредитні товариства почали брати на себе роль активних закупників оптових партій товарів за замовленням споживчих крамниць. Кредитна спілка збирала замовлення з тих крамниць, які знаходились в районі діяльності цієї спілки, аби набиралась велика партія товару. Закупаючи

товари великими партіями, кредитні спілки допомагали споживчим кооперативам; тобто нікому іншому як своїм товаришам – споживачам. Також кредитні спілки знаходили вигідне кооперативне застосування для вільних грошей товариства, беручи при цьому невеликий комісійний відсоток за посередництво. Кооперативна преса писала з цього приводу: «Ще більш негативним явищем із боку кредитних спілок було взяття на себе функцій розподільника і закупника товарів першої необхідності іноді паралельно з споживчими спілками ... Звичайно, для споживчої кооперації поставлене завдання виявилось новим і застало її зненацька, непередбаченою. До вирішення цього завдання статутних спілок споживчих товариств дуже мало, а договірні живуть під страхом закриття, і тому кредитні спілки часто беруть на себе їх функції [10, с. 109-110]. За повідомленнями кооперативної преси на Полтавщині деякі кредитні кооперативи відкривали для споживчих товариств підвищений кредит від 500 до 1000 крб. Інші ж кредитували споживчі крамниці товаром, виписуючи його вагонними партіями (цукор, сіль і т.д.). Цей товар перебував на складі кредитного товариства і в міру необхідності видавався споживчій крамниці [12, с. 1006].

Звичайно ж, в ідеалі, лише самі споживчі кооперативи мали займатися оптовими закупками, аби усунути будь-якого посередника. Але при існуючій ситуації на Лівобережній Україні, де кредитні кооперативи були більш поширеними, активнішими і об'єднаними в повітові і губернські спілки, вони мали більше технічних і матеріальних можливостей для оптових закупок різноманітного краму.

Відносно споживчих об'єднань варто відзначити, що на Лівобережжі діяла також загальноімперська спілкова організація – МСПО, а під час Першої світової війни в окремих повітах були створені так звані «об'єднання кооперативів», до яких входили товариства різних форм, у тому числі і споживчі [5, арк. 6-7]. Це були об'єднання кооперативів різного типу, які займалися посередницькою діяльністю по збуту товарів, що виробляло населення. Такі товариства з'явилися саме під час Першої світової війни, коли воєнне інтендантство робило багатомільйонні замовлення на сільськогосподарську і ремісничу продукцію для потреб армії. Проводилась діяльність таких товариств для нейтралізації приватних скупників, що, отримавши воєнні замовлення, закупали продукцію у населення за низькими цінами, здаючи її до державних установ за більшу ціну. А кооперативні об'єднання не наживались на таких поставках, беручи собі лише невеликий відсоток за посередництво. Усвідомлюючи ці обставини, воєнне інтендантство само намагалось віддавати замовлення для армії таким кооперативним об'єднанням.

Спробу об'єднати закупки споживчих товариств у межах свого повіту, ще до початку війни, здійснило Сосницьке земство, але ця спроба виявилася невдалою [26, с. 6]. Про прискорення розробки і запровадження нового кооперативного законодавства у Міністерстві фінансів клопоталась Чернігівська губернська земська управа, адже в новому законі передбачалось спрощення в процедурі при затвердженні споживчих об'єднань. У цьому клопотанні зазначалось, що «питання про спілки стоїть у колишньому положенні. Кожне клопотання розглядається в надзвичайному порядку через Раду міністрів. І не зустрічаючи нормальних правових умов спілкове будівництво шукає обхідних шляхів. Спілки виникають під виглядом комерційних організацій або товариств на вірі, або ж у вигляді окремих договірних об'єднань» [24, арк. 2-3]. Отже, районні об'єднання якщо і створювались, то на умовах нотаріального договору. І крім того, об'єднання не суто споживчі, а «мішані» – кредитно-споживчі.

В цілому варто зазначити, що під час Першої світової війни кредитні товариства стали більш активніше підтримувати споживчі кооперативи як у фінансовому відношенні, так і в плані створення спільних об'єднань. Наприклад, 7-8 лютого на нараді Глухівської спілки кредитних і ощадно-позичкових товариств було прийнято рішення про активне кредитування споживчих кооперативів і вступ в місцеве споживче товариство [3, с. 15]. На Харківщині за повідомленнями тогочасної преси в Старо-більському повіті допомога споживчим товариствам з боку кредитних набула масового характеру і в деяких випадках сягала десятків тисяч карбованців [15, с. 678]. Так, в одному із сіл Старобільського повіту

місцеве кредитне товариство відкрило споживчому товариству кредит до 2.000 крб. і рекомендувало своїм членам вступати до спо-живчого кооперативу [13, с. 24]. В інших випадках допомога кредитних кооперативів полягала в організаційному сприянні щодо створення нового споживчого товариства, як це було в с. Велика Писарівка Богодухівського повіту на Харківщині [22, с. 20].

Стосовно «змішаних» кредитно-споживчих кооперативних об'єднань чи не найбільше в цьому плані відзначилась Чернігівська губернія. У червні 1915 р., одне з перших на Чернігівщині, було утворене Ніжинське товариство кооперативів, до складу якого увійшли тридцять два сільських кооператива (кредитні, споживчі, сільсько-господарські). Попередня нарада представників кооперативних установ Ніжинського повіту, на якій обговорювалось питання про створення кооперативного об'єднання відбулась ще 15-16 грудня 1914 р. [11, с. 789] Це товариство взяло кредит у Ніжинській земській касі дрібного кредиту, у Володьково-Дивицькому кредитному товаристві і у Вересоцькому товаристві. Посередницька робота товариства почалась із організації збуту цибулі. Було закуплено 20 пудів: 10 пудів для потреб армії і 10 – для департа-менту землеробства [17, с. 57]. Також воно займалося поставками земленосних мішків, заготівлею сала – все це на замовлення воєнного інтендантства. Таким же чином здійснювався збут столових буряків, жита і гречки. Правління Ніжинського товариства запропонувало вести не тільки закупівлю полотна і пошиття мішків, а й організацію в повіті прядіння і ткання полотна відповідних розмірів та якості [17, с. 58]. Це товариство займалося також посередницькими операціями по закупівлі і збуту вики. Причому ця культура збувалася як в Московську губернію, так і Сурожському повітовому земству [5, арк. 6-7]. Закуповувати товариство намагалось у безпосереднього виробника. Тютюн закуповували на Прилуцькій фабриці, а цукор – Носівському цукровому заводі [5, арк. 3]. Також Ніжинським товариством була організована закупка 25.000 пудів сіна через ряд товариств Ніжинського повіту на замовлення повітової управи і на кошти, взяті в кредит у повітій земській касі дрібного кредиту [5, арк. 1]. 100 пудів буряку було закуплено на замовлення військового начальника Чернігівської губернії [5, арк. 7]. У січні-лютому 1916 р. на останніх засіданнях Ніжинського товариства вирішувались питання, пов'язані із закриттям губернською адміністрацією цього товариства. Усю бакалійну торгівлю було вирішено передати Ніжинському повітовому земству за умови тимчасового користування до створення спілкової кооперативної організації в повіті, після виникнення якої ця торгівля повинна бути передана саме їй. Пай товариства в МСПО було вирішено передати Ніжинському споживчому товариству [5, арк. 11-12].

У жовтні 1915 р. було створене «Чернігівське товариство кооперативів із посередництва». «Договір про створення підписаний 17 кооперативами, а в наступному місяці їх кількість зросла вже до 25. Вирішено було вести операції як по закупівлі предметів першої необхідності, так і по їх збуту» – зазначалося в кооперативній пресі [25, с. 389]. Відразу ж Чернігівське об'єднання приступило до активної діяльності. Були укладені угоди на поставку губернському продовольчому комітету 15.000 пудів жита, а також борошна, солі, сухарів. На замовлення Чернігівського Військово-Промислового Комітету в повіті було організовано закупку полотна для земленосних мішків. Для проведення цих операцій Правління спілки взяло позичку в 3.000 крб. у двох кредитних товариствах, які входили до його складу, а також отримало дозвіл кредитуватися в земській касі дрібного кредиту на суму в 5.000 крб [6, с. 710]. І всі ці починання – в десятиденний термін із дня заснування. Ця організація незабаром теж була закрита за постановою губернського присутствія про товариства і спілки із формулюванням: «Товариство переслідує не комерційну мету, а зворотню – боротьбу з дорожнечею, що не може слугувати завданням торгової організації» [7, с. 1054].

Подібна ж структура і з подібною метою, на основі статуту Ніжинського товариства кооперативів, була створена і в містечку Кролевець Чернігівської губернії під назвою «Товариство кооперативів Кролевецького району» [7, с. 469]. До складу цього товариства входили 12 споживчих кооперативів, 6 кредитних та 7 сільсько-господарських. При товаристві було створено склад бакалійних товарів. Організована закупка місцевих товарів і відправка їх на продаж: борошна – в м. Новозибків, меду – в Брянськ, і овочів – в Москву

[16, с. 1009]. Після шести місяців діяльності Кролевецьке об'єднання було закрито, і його діяльність була відновлена вже в травні 1917 р., після лютневої революції і прийняття Тимчасовим Урядом, 20 березня того ж року, кооперативного закону [4, с. 13].

Ці три «змішані» спілки, Чернігівське, Ніжинське і Кролевецьке, за розпорядженням губернської адміністрації були ліквідовані в кінці 1915 р. як товариства, організація яких не передбачена законом [9, с. 154]. Свавільні дії влади призвели навіть до того, що за поданням депутата Д.Д. Сторлачанова, Державна Дума прийняла т.зв. «спешный запрос» до міністрів внутрішніх справ і юстиції, щодо переслідування чернігівською адміністрацією кооперативних організацій [6, с. 696]. А Чернігівське земське губернське зібрання в свою чергу прийняло постанову клопотатися про безперешкодний дозвіл об'єднань кооперативів [21, с. 287].

Таким чином, передова громадськість ясно розуміла позитивне значення кооперації в умовах воєнного часу. До того ж князь Кекуатов у своїй статті довів повну юридичну безграмотність у діях чернігівської адміністрації при закритті цих трьох товариств [6, с. 696-717].

В північних повітах Чернігівщини за повідомленнями преси діяла так звана «неуставна» споживча спілка, існування якої не було зафіксовано в документах; просто ряд споживчих товариств Новозибківського, Сурожського і Стародубського повітів робили свої закупки через Новозибківське кредитне товариство [14, с. 2]. 11 вересня 1916 р. в Новгород-Сіверську була проведена нарада Новозибківської спілки кредитних товариств, на якій остаточно було вирішено створити споживчу спілку в межах п'яти північних повітів Чернігівщини: Новозибківського, Сурожського, Мглинського, Стародубського та Новгород-Сіверського [20, с. 828].

У 1916 р. в Борзнянському повіті організувалось Борзнянське товариство по збуту цибулі в складі трьох споживчих і одного кредитного кооперативу. Справа в тому, що в кількох селах Борзнянського повіту вироблялось майже 100 тис пудів цибулі щороку, збутом якого селяни займались несистематично, ледь покриваючи видатки, тоді як скупщики-оптовики при перепродажі цієї ж цибулі мали чистого прибутку в 30-40 тис. крб [18, с. 937-938]. У 1914-1915 рр. на півночі Чернігівської губернії було створено земсько-кооперативне бюро, до складу якого входили представники місцевих ощадно-позичкового, споживчого і сільськогосподарського товариств та Новозибківської земської каси дрібного кредиту. Це бюро займалось виконанням замовлень військового інтенданства [2, с. 146].

Отже, співпраця споживчих товариств з кооперативами інших форм під час Першої світової війни набула найбільш яскравого вираження і виявилась в наступних організаційних формах: взаємовступ членів двох форм кооперативів із функціонуванням т.зв. «ордерної системи», надання кредитів споживчому товариству від кредитного чи ощадно-позичкового кооперативу, закупка кредитними товариствами оптових партій товару для споживчих та ін. Але найбільш виразною формою співпраці кооперативних товариств різних форм була діяльність змішаних (кредитно-споживчих) кооперативних об'єднань. Безсумнівно, що поодиночі окремі галузі кооперації в складних економічних умовах не впоралися б з тими завданнями, які поставив перед ними час. І хоча кількість спілкових об'єднань на Лівобережжі була недостатньою для вирішення нагальних питань по забезпеченню населення товарами широкого вжитку за прийнятними цінами, все ж така співпраця була яскравим прикладом кооперативної взаємодопомоги і солідарності. Досвід діяльності і знання товарного ринку з боку споживчих товариств поєднувались у таких спілкових об'єднаннях із наявністю грошових ресурсів з боку кредитної кооперації. Створення і діяльність «змішаних» кооперативних спілок виявили свою корисність і затребуваність у непростій економічній ситуації воєнного часу.

1. *Тон Ан.* Кредитные и потребительные кооперативы и их взаимоотношения // Кооперативная жизнь. – 1916. – № 23-24. – С. 1044-1046.
2. *Власенко В.М.* Кредитна кооперація Лівобережної України (2-га пол. XIX ст. – поч. XX): Дис ... канд. істор. наук: 07.00.01. – Х., 1998. – 232 с.

3. Глуховский союз кредитных и ссудно-сберегательных товариществ // Черниговская земская неделя. – 1917. – № 17. – С. 15.
4. Деятельность союза кооперативов Кролевецкого района // Черниговский кооператор. – 1918. – № 6. – С. 13.
5. Журнал заседаний правления Нежинского товарищества кооперативов. – Відділення Державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині (далі НВ ДАЧО). – Ф. 1417. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 1-12.
6. Кекуатов К. Свобода союзов // Кооперативная жизнь. – 1916. – № 15-16. – С. 696-712.
7. Кролевецкое кооперативное совещание // Вестник кооперативных союзов. – 1915. – № 8. – С. 469.
8. Лелицкий В. Взаимоотношение и общественность в деятельности кооперативных организаций // Южный кооператор. – 1916. – № 19.
9. Закрытие Нежинского товарищества кооперативов // Южный кооператор. – 1916. – № 5. – С. 154.
10. Мостковское Общество Потребителей // Южно- русский потребитель. – 1915. – № 1-2. – С. 73.
11. Народа кооперативів Ніжинського повіту // Муравейник-Комашня. – 1914. – № 47. – С. 789.
12. Нештиян А. Война и кредитные кооперативы Полтавской губернии // Кооперативная жизнь. – 1916. – № 21-22. – С. 1001-1006.
13. Никаноров В. Из путевых заметок кооператора // Южнорусская сельскохозяйственная газета. – 1914. – № 47. – С. 23-25.
14. Новый союз потребительных обществ // Чернигов. земская газета. – 1917. – №28. – С. 2.
15. Одер Б. Отрадное явление // Хлибороб. – 1915. – № 23-24. – С. 678-679.
16. По нашему краю. Товарищество кооперативов Кролевецкого района // Муравейник-Комашня. – 1915. – № 46. – С. 1009.
17. Половецъ В.М. Кооперативный рух на Лівобережній Україні (1861-1917). – Чернігів: Редакційно-видавничий комплекс «Деснянська Правда», 1996. – 204 с.
18. Раузов Сер. Борзенское объединение кооперативов по сбыту лука // Кооперативная жизнь. – 1916. – № 20. – С. 937-938.
19. Сидорович О.С. Споживча кооперація на Лівобережній Україні під час Першої світової війни // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Зб. наук. пр. – К.: Інститут історії України НАНУ. – 2004. – Випуск спеціальний. – С. 163-172.
20. Совещание кооперативов // Кооперативная жизнь. – 1916. – № 17-18. – С. 828.
21. Ходотайства о союзах // Муравейник-Комашня. – 1915. – № 9. – С. 287.
22. Хороше начало // Южнорусский потребитель. – 1915. – № 4. – С. 20.
23. Хотовицкий М. Потребитель // Муравейник – 1916. – №21-22. – С. 340.
24. Черниговская губернская земская управа Его Высокопревосходительству Господину Министру Финансов. – ДАЧО. – Ф. 145. – Оп. 3. – Од. зб. 1192. – Арк. 2-3.
25. Черниговское товарищество кооперативов по посредничеству // Кооперативная жизнь. – 1915. – № 23-24. – С. 389.
26. Шевченко Е.П. Земство и кооперация. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1916. – 16 с.
27. Ширман М.Г. Кредитование потребительных обществ // Кооперативная жизнь. – 1916. – № 21-22. – С. 966-976.

References

1. Ton An. Kreditnye i potrebitelnye kooperativy i ikh vzaimootnosheniia // Kooperativnaia zhizn. – 1916. – № 23-24. – S. 1044-1046.
2. Vlasenko V.M. Kreditna kooperatsiia Livoberezhnoi Ukrainy (2-ha pol. XIX st. – poch. XX): Dis ... kand. istor. nauk: 07.00.01. – Kh., 1998. – 232 s.
3. Gluhovskiv soiuz kreditnykh i ssudno-sberegatelnykh tovarishchestv // Chernigovskaia zemskaia nedelia. – 1917. – № 17. – S. 15.
4. Deiatelnost soiuzov kooperativov Krolevetskogo rayona // Chernigovskiy kooperator. – 1918. – № 6. – S. 13.
5. Zhurnal zasedaniy pravleniia Nezhinskogo tovarishchestva kooperativov. – Viddilennia Derzhav-noho arhivu Chernigivskoi oblasti u m. Nizhini (dali NV DACHO). – F. 1417. – Op. 1. – Od. zb. 1. – Ark. 1-12.
6. Kekuatom K. Svoboda soiuzov // Kooperativnaia zhizn. – 1916. – № 15-16. – S. 696-712.
7. Krolevetskoe kooperativnoe soveshchanie // Vestnik kooperativnykh soiuzov. – 1915. – № 8. – S. 469.
8. Lelitskiv V. Vzaimootnoshenie i obshchestvennost v deiatelnosti kooperativnykh organizatsiy // Yuzhnyy kooperator. – 1916. – № 19.
9. Zakrytie Nezhinskogo tovarishchestva kooperativov // Yuzhnyy kooperator. – 1916. – № 5. – S. 154.
10. Mostkovskoe Obshchestvo Potrebitel'ey // Yuzhno-russkiy potrebitel. – 1915. – № 1-2. – S. 73.
11. Narada kooperatyviv Nizhinskoho povitu // Muraveinik-Komashnia. – 1914. – № 47. – S. 789.
12. Neshitian A. Voyna i kreditnye kooperativy Poltavskoy gubernii // Kooperativnaia zhizn. – 1916. – № 21-22. – S. 1001-1006.
13. Nikanorov V. Iz putevykh zametok kooperatora // Yuzhnorusskaia selskhozoiaystvennaia gazeta. – 1914. – № 47. – S. 23-25.
14. Novyy soiuz potrebitelnykh obshchestv // Chernigov. zemskaia gazeta. – 1917. – №28. – S. 2.
15. Oder B. Otradnoe yavlenie // Hliborob. – 1915. – № 23-24. – S. 678-679.

16. Po nashomu kraiu. Tovarishchestvo kooperativov Kroleveckogo rayona // Muraveynik-Komashnia. – 1915. – № 46. – S. 1009.
17. Polovets V.M. Kooperativnyi ruch na Livoberezhnii Ukraini (1861-1917). – Chernigiv: Redakciino-vidavnichii kompleks «Desnianska Pravda», 1996. – 204 s.
18. Rauzov Ser. Borzenskoe obedinenie kooperativov po sbytu luka // Kooperativnaia zhizn. – 1916. – № 20. – S. 937-938.
19. Sidorovich O.S. Spozhivcha kooperaciia na Livoberezhnii Ukraini pid chas Pershoi svitovoi viini // Problemy istorii Ukraini: faktv, sudzhennia, poshuky: Zb. nauk. pr. – K.: Instytut istorii Ukrainy NANU. – 2004. – Vypusk specialnyi. – S. 163-172.
20. Soveshchanie kooperativov // Kooperativnaia zhizn. – 1916. – № 17-18. – S. 828.
21. Khodotaystva o soiuzech // Muraveynik-Komashnia. – 1915. – № 9. – S. 287.
22. Khoroshe nachalo // Yuzhnorusskiy potrebitel. – 1915. – № 4. – S. 20.
23. Khotovitskiy M. Potrebitel // Muraveynik – 1916. – №21-22. – S. 340.
24. Chernigovskaia gubernskaia zemskaia uprava Ego Vysokoprevoschoditelstvu Gospodinu Ministru Finansov. – DACHO. – F. 145. – Op. 3. – Od. zb. 1192. – Ark. 2-3.
25. Chernigovskoe tovarishchestvo kooperativov po posrednichestvu // Kooperativnaia zhizn. – 1915. – № 23-24. – S. 389.
26. Shevchenko E.P. Zemstvo i kooperatsiia. – Chernigov: Tipografiia Gubernskogo zemstva, 1916. – 16 s.
27. Shirman M.G. Kreditovanie potrebitelnykh obshchestv // Kooperativnaia zhizn. – 1916. – № 21-22. – S. 966-976.

Сидорович А.С.

Сотрудничество потребительских обществ Левобережной Украины с другими формами кооперации во время Первой мировой войны.

Анализируются формы сотрудничества потребительских обществ Левобережной Украины с другими формами кооперативного движения во время Первой мировой войны. Акцентировано внимание на экономической обоснованности сотрудничества кооперативных обществ разных форм для удовлетворения интересов членов этих кооперативов. Особенно тесным было сотрудничество с кредитной и производственной кооперацией. Это сотрудничество происходило в форме льготного кредитования потребительских обществ со стороны кредитных кооперативов, объединение финансовых ресурсов разных обществ для общих закупок товаров и др. Такое сотрудничество давало необходимый опыт взаимодействия и поддерживалось местными органами власти. Именно тяжелые экономические условия военного времени вызывали необходимость поиска более тесных форм сотрудничества кооперативных учреждений. В конечном итоге это привело к созданию кооперативных союзов, которые действовали в отдельных регионах Левобережной Украины и способствовали более тесному сплочению кооперативной общественности.

Ключевые слова: потребительская кооперация, сотрудничество, Левобережная Украина, Первая мировая война.

Sidorovich A.S.

Collaboration of consumer societies of Left-bank Ukraine with other forms of cooperation during the First world war-time.

Analyses the forms of cooperation between consumer societies of left-bank Ukraine with other forms of cooperative movement during the first world war. Attention on the economic feasibility of cooperation, cooperative societies of different shapes to suit the interests of the members of these cooperatives. Particularly close was the collaboration with credit and production cooperation. This cooperation took place in the form of concessional lending consumer societies of the credit cooperatives, pooling of financial resources of various companies for the joint procurement of goods and others. Such cooperation was essential experience of interaction and maintained by local authorities. The difficult economic conditions of wartime were the need to find closer forms of cooperation, cooperative institutions. Eventually this led to the creation of cooperative unions, which operated in separate regions of the left-bank Ukraine and contributed to more closely unite cooperative public.

Keywords: consumer cooperation, collaboration, left-bank Ukraine, the first world war.

УДК 94 (477) "1922 – 1928": 316.334.56

П.В. Ямпольець

**ДОБРОБУТ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДОБИ НЕПУ:
АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ**

Охарактеризовано значний масив статистичних видань УСРР та СРСР 1920 рр., де вміщені матеріали стосовно добробуту основних виробничих верств міського населення (робітники і службовці) України доби НЕПу (1921–1929 рр.). Визначені переваги та недоліки окремих

статистичних публікацій в плані можливості їх використання дослідниками проблеми історії повсякденності міських мешканців республіки у міжвоєнний період.

Ключові слова: міське населення, нова економічна політика, статистичні зібрання, бюджетні обстеження, матеріали з'їздів і конференцій, періодичні видання.

У якості джерел, які містять унікальну інформацію про соціальні показники життєвого рівня громадян, надзвичайно цінні статистичні матеріали.

В свою чергу серед носіїв цінних статистичних відомостей найважливіше місце належить бюджетним обстеженням 1920-х років, які проводилися Наркоматом праці, профспілковими установами і органами державної статистики. Бюджетні обстеження дають змогу розкрити роль і взаємозв'язок тих факторів, які визначають життєвий рівень різних верств населення, а їх системний порівняльний аналіз дозволяє розширити об'єкт дослідження. Для з'ясування значення цих обстежень, як історичного джерела, необхідно встановити мету, яку вони переслідували, об'єкт обстеження, програму, методику обробки одержаних даних і рівень репрезентативності отриманих підсумків. Фактично ми вперше в українській історіографії ставимо проблему в такому розрізі. При цьому об'єктом дослідження обрані робітники та службовці державної промисловості України. Слід підкреслити, що в соціально-класовій структурі того-часних міст домінували саме вони. Тому ця соціальна група і стала типовим об'єктом бюджетних обстежень [1–7]. Бюджетні обстеження були започатковані в 1920 році профспілковими організаціями. Мета обстеження полягала в аналізі бюджету, заробітної плати, стану харчування працівників, а також у визначенні змін, які